

СЕКЦИЯ 3. ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: "ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ И МЕТОДЫ" "ПОДГОТОВКА КАДРОВ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО БУДУЩЕГО: РОЛЬ И МЕСТО ОБРАЗОВАНИЯ"

УДК 37.04

DOI 10.33514/1694-7851-2023-4-245-249

Аалиева Ш. К.

Эл аралык Кувейт университети, ф. и. к., доцент

Аалиева Ш. К.

Международный Кувейтский университет, к.ф.н., доцент

Aalieva Sh. K.

Kuwait International University, candidate of Philosophical science, Associate Professor

**КЫРГЫЗДАРДЫН БАШ БАЙЛОО, ЖЕ НИКЕ БАЙЛОО САЛТЫ
ТРАДИЦИЯ КЫРГЫЗОВ, СВЯЗАННАЯ С ВСТУПЛЕНИЕМ В БРАК
WEDDING TRADITION OF THE KYRGYZ PEOPLE**

Аннотация: Макалада кыргыз элинин жашоо-тиричилигинде маанилүү болуп саналган **баш байлоо**, же **нике байлоо** салты этнография илими менен этноэтикеттин көз карашында сыпатталып, аталган салттын диний-философиялык принциптери аталды.

Аннотация: В статье описана традиция кыргызского народа, связанная с **вступлением в брак** с точки зрения этнографической науки и этноэтикета, а также названы основные религиозно-философские принципы вступления в брак.

Abstract: In given article the wedding tradition of the Kyrgyz people was described from the view of Ethnography science and ethnical ethics, also the main religious and philosophical principals of marriage were named.

Негизги сөздөр: Ник Кайып (нике байланыштарын колдоочу), баш байлообу же нике байлообу (нике байланыштарын бириктирүү), бата (бата), тилек (жакшы каалоолор), батак аке (татыктуу жашап, татыктуу балдарды тарбиялаган, үйлөнгөндөргө батасы бар аксакал), тилекчи (татыктуу жашап жана татыктуу балдарды тарбиялаган улгайган эне жакшы каалоолорго укуктуу), ала жип (жаштардын нике байланыштарын бириктирүүдө колдонулуучу жана нике байланыштарын оң маанайда билдирген ала тасма) (жубайларга чыккынчылык кылууга жана чыккынчылыкка тыюу салган этикалык императив), ажырашуу (талак).

Ключевые слова: **Нике Кайып** (покровитель брачных уз), **баш байлоо** или **нике байлоо** (соединение брачных уз), **бата** (благословение), **тилек** (добрые пожелания), **батакөй** (старец, кто прожив достойную жизнь и воспитал достойных детей, имеет благословлять брачующихся), **тилекчи** (пожилая мать, кто прожив достойную жизнь и воспитав достойных детей, имеет право на добрые пожелания), **ала жип** (пестрая лента, применяемая при соединении брачных уз молодых и символизирующая положительное и негативное в жизни будущей семьи), **ала жипти аттабоо** (этический императив, запрещающий супругам измену и предательство), **ажырашуу** (развод).

Key words: **Нике Кайып** (angel-protector of marriage), **баш байлоо** or **нике байлоо** (to knit together by marriage), **бата** (blessing), **тилек** (good wishes), **батакөй** (old aged man, who lived a life of dignity and educated the best children, that's why has the right to bless just married

people), **тилекчи** (old aged woman, who lived a life of dignity and educated the best children, that's why has the right to tell good wishes for just married people), **ала жип** (white and black printed braid, which is using to join just married people as the symbol of unity of white and black, positive and negative phenomenon in their family life), **ала жипти аттабоо** (the ethical imperative, which prohibits marital affair), **ажырашуу** (divorce).

НИКЕ – бул эркек менен аялдын ортосундагы **тең укуктуу** жана **ыктыярдуу** шериктештик. Эркек менен аялдын **нике** формасындагы шериктештиги **коом** тарабынан **санкцияланат** жана **моралдык колдоого** алынат. **Нике** түрүндө түзүлгөн аял менен эркектин ортосундагы **шериктештик** алардын өз ара жана **никеде** төрөлгөн балдарга карата өзгөчө укуктар менен милдеттемелерди пайда кылат.

НИКЕ КЫЙЫЛАБЫ, ЖЕ БАЙЛАНАБЫ? Бабалардан калган «**ала жипти аттаба!**» деген сөз эл арасында кеңири айтылып келет. Бирок, мааниси боюнча эмнени түшүндүрөөрүн билдиргени менен, эмне үчүн ушинтип айтылып калганына көңүл бурулган эмес. Ооба, дал ушул **ала жип** менен кыргыз эли **ислам динин** кабыл алганга чейин **нике байлап** же **баш байлап** келишкен.

Эсиңерге түйүп алыңыздар: кыргыздар **нике кыйбайт** (не разубаюут брачные узы), алар **нике байлашат** же **баш байлашат** (соединяют брачные узы).

Ошол себептен, Теңир ишениминдеги кыргыздарда

- никеге чейин төшөк байланышында болуу

- ажырашуу

- ала жипти аттап, жубайынын көзүнө чөп салуу

- ойноштук кылуу

- нокотек (никесиз) балдарды төрөтүү жана төрөө деген терс кубулуштар болгон эмес.

Мындан сырткары, сөз баккан, сөздүн энергетикасына өзгөчө аздек мамиле кылган кыргыз эли баш байлап, никеге туруп жаткан жаштарга «**Кармашкан колуңар үзүлбөсүн!**» деген деструктивдүү мазмунда эмес, «**Кармашкан колуңар бекем болсун!**» деген конструктивдүү мазмунда каалоо-тилек айтууну дурус көрүшөт.

Демек, кыргыздар байыркы мезгилде эле сөзгө маани берип, сөз аркылуу энергиялык-маалыматтык байланыш түзүүнү билип, улуттук нарк-насил менен каада-салтка таянган системалуу дүйнө таанымды жаратышкан.

НИКЕ ЖАНА НИКЕ КАЙЫП. Баарыбыз билгендей, **нике** – бул тагдыры кошулуп жаткан эркек менен аялдын ортосундагы үйлөнүүдөгү шерти. Коом нике аркылуу гана эркек менен аялга биргелешип жашоого жана чарба жүргүзүүгө руксаат берет. Никенин максаты: адамзат тукумун адал жана мыйзамдуу жол менен улантуу.

«Нике» түшүнүгү кыргыз тилине таандыкпы? Араб тилиндеги «**никях**» түшүнүгү байыркы шумерлердин «**ынак**» деген сөзүнөн алынган экен [Караңыз: 2; 3. – С. 29-30; 4; 5; 6. – С. 242-243]. Өзүнөр билгендей, **шумерлер** топон суу каптаган соң климаты өзгөрүп, катуу суук болуп кеткен Памир-Алай жана Теңир-Тоо (Тянь-Шань) аймагынан Месопатамияга көчүп кетишип, **аккаддыктар** (азыркы еврейлер менен арабдардын байыркы бабасы) коңшу туруп калышкан. Аккаддыктар болсо шумерлердин руханий маданиятынын эпкинүү таасири астында Тораны, Библияны жана Куранды жазышкан.

Кыргыз тилинде гана «**кайып дүйнө**» жана «**нике кайып**» деген түшүнүктөр бар. **Нике кайып** - бул болочок жубайлардын биргелешкен тагдыры кайып күчтөр тарабынан алдын ала ширетилип, аныкталып коюлганын билдирет. Ошондуктан кыргыздар

- таш түшкөн жеринде оор,
- жүгүргөн албайт, буюрган алат,
- кара кыздын агынан эмес, багынан,
- алган эри жарашса, кара аял ак болот ж.б. сөздөрдү айтышкан.

НИКЕЛЕШҮҮ АЛДЫНДАГЫ ШАРТТАР. Табигат менен жуурулушуп, жайлоо, күздөө, кыштоосун так аныктап, кылымдарды карыткан көчмөн кыргыз эли **үйлөнүү үлпөт аземин** так сактап, так аткарып келген. Мисалы, кыргыздарда баш кошо турган эки жактын **жети атасын билүү** зарыл болгон.

Биринчиден, тегин аныкташ үчүн уруусун, жети атасын тактаган. Эл арасында жети атасын билбеген **«кул тукум»** деп айтылып келген.

Экинчиден, тукуму бузулуп, оорулуу балдар төрөлбөш үчүн генин таза сактап, кан алмаштырууда жети атасына чейин тараган уруулаш туугандар менен баш кошуп, никеге турууга уруксат берилген эмес.

Ар кандай коңшу жашаган улуттар, уруулар шартына жараша жайытын чогуу пайдаланып келишкен. **«Эки жакшы тоого чыкса кудалашып түшөт, эки жаман тоого чыкса кубалашып түшөт»** - деген элдик макал да жөн жеринен айтылбаса керек.

Албетте, жайлоонун шаңы болгон **«Байге чабыш»**, **«Эр эңиш»**, **«Балбан күрөш»**, **«Жамбы атыш»**, улак тартып, кыз куумай оюндары жанданып, түнкүсүн таң агарып атканча кыз-келин менен боз уландар **«Ак чөлмөк»** ойноп, ыр ырдап, оюн-зоок тамаша менен шаң коштоп турушкан. **«Ынтымак бар жерде ырыс бар»** - деген сыңары жайлоодо жүргөн улан-кыздар бири-бири менен таанышып, кол кармашып, өзүнчө түтүн булатышкан.

НИКЕ БАЙЛОО же БАШ БАЙЛОО ЖӨРӨЛГӨСҮ. Кыргыз элинде **«бел куда»**, **«бешик куда»**, **«кайчы куда»** ж.б. түшүнүктөр болгон. Адатта, **кудалашууну** каалоо болгондо, 5-6 жаштан 9-10 жашка чейинки өспүрүмдөрдүн ата-энелери келишип, **«жип байлашып»**, азыркы түшүнүк менен айтканда, **сөйкө салып**, кудалашкан. Өспүрүм кыздардын айдар көкүлүнө **«ала жип»** байланган кезден тартып, эки жак куда-сөөк болуп, бири-бирине **«куда»**, **«кудагый»** деп кайрылышкан.

Кыргыз салтында моралдык репутациясы күмөн жараткан молдо эмес, **Кыдыр атага** таандык моралдык өрнөгү аркылуу наркка жана абройго ээ болгон **аксакал адамдар**, ошондой эле **Умай эне** статусуна ээ **набаттуу байбичелер** үйлөнө турган эки жаштын тагдыр жолун бириктирип, **нике байлоодо же баш байлоодо** зор роль ойногон.

Үйлөнө турган жаштардын **ата-энеси** менен коомчулук үлгүлүү балдарды татыктуу тарбиялаган, коомдо бедели бийик **нускалуу аксакалдар** менен **набаттуу байбичелер** баш кошо турган эки жактын тагдыр жолун бириктирип, **нике байлоо же баш байлоо** жөрөлгөсүн аткаруусун каалашкан.

Байы менен көп жыл касиеттүү элечеги менен ак жоолугун булгабай, чогуу жашап, ак уул, кызыл кыздарды төрөп, аларга мыкты тарбия берип, **Умай эне** статусуна ээ болгон **набаттуу байбичелер** ак менен кара койдун тыбыт жүнүнөн ийикке салып, **«ала жип»** ийриген.

Жакшылык менен жамандыкты ак менен карадай эле ар бар адамдын тагдыр жолунда коштоп жүргөн энергия да оң жана терс мүнөзгө ээ деп эсептешкен. **«Теңирим ушул эки жаштын тагдыр жолу, жашоосу майлуу, сүттүү болсун»** деп, **ала жиптин** чыйралып бүткөн жерин **май** менен **сүткө** сугарган. Даяр болуп бүткөн **ала жип** эркек кишинин эки кулачына тең болгон. Андан кийин ала жипти эшип, чыйратышкан.

Алтымыш бурку илимди карманган **аярлар** (аян алып, касиет күткөн адамдар) **даңза** окуп, кыз менен жигиттин махабатын ширетип, «**жаман көздөн, жамандыктан сактасын**» деп, **чеп коргондолгон** (азыркы түшүнүк менен айтканда аурасын бириктирген). Эки жаш түбөлүк бактылуу болушу үчүн **ырым-жырымдар** жасалган.

Жогорудагы ырым-жырымдар бүткөн соң, «**баш байлоо**» же «**нике байлоо**» аземи башталган. **Жигитти** коштоп жүргөн жолдошторунун арасынан **төкмө акындык өнөрү** бар, ошондой эле **кыз** тараптан дагы **мыкты төкмө-санатчы акын жигит** кошулуп, **күйөө жолдоштор** даярдалган.

Жигит менен кыз жактан чыккан эки төкмө-санатчыны жолдоштору коштоп, **акындардын айтышы** башталган. Эки жактан кыз-күйөөнү коштоп келген жоро-жолдоштору, жеңелери «күйөө жолдош ырлатуу» аземине күбө болушкан.

Акындар колуна кол жоолук алып, кудаларды макташып, коштоп келген кыз-келин, жигиттерди сындап ырдашкан. Ошентип, кыздын үйүнө жеткен соң, боз үйдүн сыртында «**баш байлоо**» («**нике байлоо**») аземи башталган.

Жигиттин эки күйөө жолдошу элди кызыктырып, коштоп ырдап турушкан. Андан соң кыздын жанындагы бир жолдош кызы күйөө баланын жанына барып, тикесинен турат. Кыз менен жигитти жанаштырып туруп, кыздын белинен алдын ала даярдалган ала жипти илип алып, **сегиз** түрүндө кайчылаштырып жигиттин белине байлашат. **Сегиз** - өзү чексиздиктин белгиси. Алтымыш буркан илим карманган **аярлар** өз кызматтарын аткарып, **нике байланып**, тилек айтышкан:

Оо, Жараткан Теңир!

Эки жаштын жан дүйнөсүн арууланткын!

Жамандыктан өзүң сакта!

Жамандардын көзүнөн, сөзүнөн, тилинен,

Жамандардын каргышынан,

Жамандардын өзүнөн сакта!!!

Оо, Жаратканым, Жан Эгем!

Эки жаштын жан-дүйнөсүн аруулантып,

Жакшылыкты өзүң жалга!

Жети ата, жетимиш жото ата жагынан,

Жети ата, жетимиш жото эне жагынан,

Өткөн ата-бабалардын руху колдоп жүрсүн! - деп тилек айтылат.

Ошол эле мезгилде жыгач кесеге куюлуп келген **кымызга** аярлардын бири сөөмөйүнөн кийинки ортонку манжасын бир аз малып, баш кошуп жаткан эки жаштын эки ийинине «**ата-бабалардын рухтарына**» деп, **актык** чачат. Куюлган кымызды бирден ууртаган соң, айланадагы кишилерге сунулуп, баары ооз тийишкен.

Кыз-күйөө таңылгандан кийин Умай энелер **ала жипти** чечип алышып, эки жаштын **коргон-чебине** даярдык көрө башташат. Күйөө балага атайын сыртта **улуу от** жагылып, үч жолу сол жагынан саатын жебесине карама-каршы айландырып, от кечирет. Бул салт биздин доорго «**отко киргизүү**» деп айтылып жетти.

От айланып, жаман энергиядан тазаланып, арууланып, арча күйгүзүп, аластаган соң, боз үйгө киришкен. Эки жашка атайын даярдалып тигилген ак жегде дамбал ич кийиминен дамбал-ыштанына **ала жиптен** ычкыр-кур кылып өткөрүлгөн [7].

Коргон-чеп болуп окутулган **ала жип** эки жаштын бири бирине **ак** болуш үчүн шерттелинет. **Кыздын белиндеги ычкыр кур** - **ала жипти** күйөөсү гана чечкен. «**Ала**

жипти аттабагын!» деген шерт сөзү бүгүнкү күнгө чейин эл арасында **«ойнош ойноп, бузуку жолго барбагын!»** дегенди түшүндүрүп келет. Шертти бузгандарга **«ычкырыңа муунуп өлбөйсүңбү!»** деген каргыш сөз азыркы күнгө чейин айтылып жүрөт.

Адабияттар жана шилтемелер:

1. Маалымат кыргыз таануучу **Чыңгыз Дилдемурат уулу** менен илимпоз **Гүлзат Аалиеванын** Фейсбук социалдык тармагында жазган постторунан алынды.
  2. Мизиев И. М., Джурабаев М. Л. История и духовная культура карачаево-балкарского народа. – Нальчик, 1994;
  3. Омурзаков С. О. История кыргызов и Кыргызстана. – Бишкек, 2010.
  4. Омурзаков С. О. Цивилизация шумеров и древние кыргызы. – Бишкек, 2001;
  5. Омурзаков С. О. Об исторических связях кыргызов с карачаево-балкарским народами. – Бишкек, 2010;
  6. Омурзаков С. О. Цивилизация шумеров и древние кыргызы. – Бишкек, 2001.
- Эки жаштын ычкыр-курунан ашып калган **ала жипти** керегенин башына илип коюшуп, биринчи төрөлгөн тун баласынын тушоосунда наристенин бутун кайчылаш байлап, **«тушоо кесүү»** ырымын өткөрүшкөн. Ушул ырым-жырымдар жасалып бүткөндөн кийин эл арасында оюн-зоок, той тартуу болгон.

УДК 37

DOI 10.33514/1694-7851-2023-4-249-254

Аалиева Ш. К.

Эл аралык Кувейт университети, ф. и. к., доцент

Аалиева Ш. К.

Международный Кувейтский университет, к.ф.н., доцент

Aalieva Sh. K.

Kuwait International University, candidate of Philosophical science, Associate Professor

КЫРГЫЗ ЭТНОЭТИКЕТИНДЕГИ ЖУБАЙЛАРДЫН СТАТУСТУК РАНГДАРЫ СТАТУСНЫЕ РАНГИ СУПРУГОВ В ЭТНОЭТИКЕТЕ КЫРГЫЗОВ STATUS RANKS OF HUSBAND AND WIFE IN ETHNOETHICS OF THE KYRGYZ PEOPLE

Аннотация: Макалада кыргыз үй-бүлөсүндөгү жубайлардын статустук рангдары этнография илими менен этноэтикеттин көз карашында сыпатталып, аталган статустук рангдардын диний-философиялык принциптери аталды

Аннотация: В статье описаны статусные ранги супругов в кыргызской семье с точки зрения этнографической науки и этноэтикета, а также названы основные религиозно-философские принципы статусных рангов супругов.

Abstract: In given article the status ranks of husband and wife in Kyrgyz family were described from the view of Ethnography science and ethnical ethics, also the main religious and philosophical principals of status ranks of husband and wife.